

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

КОРЧІКОВА ІННА ВІКТОРІВНА

УДК 159.922.84 (043.3)

**ОСОБИСТІСНА АВТОНОМІЯ ЯК ЧИННИК ВИЗНАЧЕННЯ
ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент
Чернобровкіна Віра Андріївна,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Бушай Ігор Михайлович,
Інститут соціології, психології та
соціальних комунікацій
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова, професор кафедри
теоретичної та консультативної психології;

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Пенькова Олена Іванівна,
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
лабораторія особистості імені Г. Р. Чамати,
провідний науковий співробітник.

Захист відбудеться 20 березня 2014 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано _17_ лютого 2014 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У різних сферах сучасного суспільного життя – політиці, економіці, праві, освіті тощо – усе більше втілюється модель суспільства, де визнається автономія та свобода особистості. Концепт автономної, незалежної особистості лежить в основі демократизації людського суспільства, а отже, повинен бути покладений і в основу концепції освіти та різних сфер психологічної практики.

Поняття свободи, автономії, самодетермінації особистості тривалий час не потрапляли в поле зору психологів. Складність і співвіднесеність цих понять переважно з філософським аналізом були причиною того, що вони стали предметом психологічних досліджень лише в середині ХХ століття, починаючи з робіт Е. Фромма. Сьогодні їх пов'язують із проблематикою неklasичної і постнеklasичної психології (Д. Леонтьєв, В. Татенко, Т. Титаренко, Н. Чепелева, В. Чернобровкіна).

У світовій психолого-педагогічній літературі самостійність й автономію розглядають як визначальний вектор повноцінного розвитку особистості. Прояви особистісної автономії вважаються показниками психологічної зрілості людини, її психічного здоров'я, індикаторами позитивного напрямку становлення особистості.

У сучасній психології автономію розуміють як результат освоєння соціального досвіду (І. Бех); характеристику особистості, що дозволяє їй врівноважувати процеси самоактуалізації й самореалізації та творити власний світ (Б. Братусь); внутрішню потребу людини в постійному розвитку, прагнення створювати більше, ніж від неї вимагають (Д. Леонтьєв); орієнтацію на власний досвід (А. Баташев); механізм самодетермінації (В. Чирков); здатність самостійно визначати й регулювати власне життя (О. Дергачова); одну з особливостей автономного стилю життя (Дж. Дуоркін); критичну установку стосовно цінностей і установок дитинства (Б. Берофскі); сукупність навичок самоаналізу та вольових дій (Д. Мейерс); самоврядування (Р. Ноггл і Дж. Андерсон) і самоефективність (А. Бандура); уміння пристосовуватися, залишаючись собою (Б. Шварц); незалежність поведінки від початкового стимулу (Г. Олпорт); переконаність у власній незалежності (Дж. Тейлор); ціннісну орієнтацію (Р. Мей); прагнення самостійно діяти відносно незалежно від соціального й фізичного середовища (Л. Єхалова). Значну популярність серед російських та українських науковців отримала теорія самодетермінації Е. Десі та Р. Раяна, де особистісна автономія розглядається як внутрішній локус каузальності в структурі мотивації суб'єкта. Загалом, у переважній більшості теоретичних підходів та емпіричних досліджень визнано неоднорідність самого конструкту автономії, але, незважаючи на відмінності в позиціях, вітчизняні й зарубіжні дослідники розглядають автономію як структуру, що включає поведінковий, когнітивний, емоційний і функціональний компоненти (В. Бейерс, І. Кон, М. Нум, А. Олива, А. Парра, Дж. Франк та ін.).

Важливий аспект актуальності цієї проблеми пов'язаний з віковими закономірностями розвитку автономії, особливо в юнацькому віці, коли відбувається суттєва трансформація способу життя – від дитячого, залежного, до

дорослого, автономного (О. Кузьміна, М. Яцюк). У цьому віковому періоді людина визначає напрямок свого майбутнього життя, конструює власну життєву перспективу. Ключовим новоутворенням юності є самовизначення, тобто вибір життєвих цілей, побудова життєвого плану, визначення основних завдань власного майбутнього (Л. Божович, І. Бушай, О. Видра, І. Кон, І. Кулагіна, Н. Палагіна, О. Пенькова). Таким чином, у головному новоутворенні юнацького віку переплетено дві основні властивості юності – становлення автономності та самовизначення.

У юнацькому віці автономність найчастіше виявляється у зростанні прагнення до емоційної, функціональної й поведінкової незалежності у стосунках з батьками, а також у формуванні власних установок щодо свого особистісного й професійного майбутнього (Є. Головаха, Л. Жиліна, Л. Кагермазова, В. Мухіна, Н. Палагіна, Н. Фролова). Проте в роботах психологів показано, що в юності плани на майбутнє недостатньо реалістичні й мало співвідносяться з реальною діяльністю молодих людей. Запорукою побудови реалістичних і здійснених планів на майбутнє з урахуванням можливих способів їх реалізації є відповідальна й усвідомлена, тобто автономна, позиція особистості у виборі та визначенні напрямку свого життя. У ракурсі такої постановки проблеми питання особистісної автономії і життєвої перспективи в юнацькому віці не вивчалися.

Таким чином, соціальна значущість і недостатня розробленість проблеми в психології зумовили вибір теми нашої дисертаційної роботи: „Особистісна автономія як чинник визначення життєвої перспективи в юнацькому віці”.

Зв'язок роботи з науковими планами та програмами. Дисертаційну роботу було виконано згідно з планом науково-дослідної теми кафедри психології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка „Становлення суб'єкта життєвого шляху в сучасному соціально-психологічному просторі” (державний реєстраційний номер 00110U000388). Тему дослідження затверджено на засіданні Вченої ради ЛНУ імені Тараса Шевченка (протокол № 1 від 27 серпня 2009 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 1 від 23 лютого 2010 р.).

Метою нашого дослідження було теоретичне обґрунтування й емпіричне вивчення детермінаційного впливу особистісної автономії на формально-функціональні та змістові особливості життєвої перспективи особистості в юнацькому віці, а також розробка й апробація психологічного супроводу розвитку особистісної автономії та свідомої побудови життєвої перспективи юнаків та дівчат.

Об'єкт дослідження – особистісна автономія як детермінанта розвитку особистості.

Предмет дослідження – особистісна автономія як чинник визначення життєвої перспективи особистості в юнацькому віці.

В основу нашого дослідження покладено **припущення** про те, що особистісна автономія в юнацькому віці пов'язана з низкою психологічних властивостей особистості (самоєфективністю, особистісною свободою,

психологічним благополуччям, потребою в афіліації, змістом актуальних потреб юнаків та дівчат, рівнем їх рефлексії та ін.) і постає внутрішньо-психічним чинником, що визначає формально-функціональні та змістові особливості побудови особистістю власної життєвої перспективи, а її розвиток можливий в умовах спеціально організованого психологічного супроводу, спрямованого на підтримку автономної особистої позиції юнаків та дівчат у свідомому визначенні власної життєвої перспективи.

Завдання дослідження:

1) здійснити теоретичний аналіз науково-психологічних підходів до розкриття сутності понять „особистісна автономія” та „життєва перспектива особистості” в зарубіжних та вітчизняних джерелах, розкрити вікові особливості розвитку особистісної автономії й визначення життєвої перспективи в юнацькому віці;

2) емпірично дослідити особливості розвитку особистісної автономії в юнацькому віці та її зв'язок з такими особистісними властивостями, як внутрішня свобода, потреба в афіліації, самоефективність, психологічне благополуччя, зміст актуальних потреб та рівень їх рефлексії;

3) дослідити залежність формально-функціональних та змістових особливостей життєвої перспективи юнаків та дівчат від особистісної автономії;

4) обґрунтувати, розробити та апробувати психологічний супровід розвитку автономії та свідомої побудови життєвої перспективи в юнацькому віці.

Методи дослідження. Для досягнення мети та поставлених завдань на різних етапах нашої роботи ми використовували такі методи: 1) *теоретичні* – аналіз, систематизація та узагальнення наукових джерел, присвячених ключовим питанням дослідження; 2) *емпіричні* – спостереження, інтерв'ю, бесіда, анкетування, тестування, констатувальний і формувальний експерименти. У роботі було використано різні психодіагностичні методики, зокрема: тест особистісної автономії М. Нума, тест автономії у стосунках з батьками Л. Стейнберга і С. Сілверберга, опитувальник „Я і Світ” В. Чернобровкіної, тест рефлексивності О. Карпова, опитувальник психологічного благополуччя К. Ріфф (в адаптації Л. Пергаменщика), тест-опитувальник мотивації афіліації А. Мехрабіана (в адаптації М. Магомед-Емінова), тест самоефективності Р. Шварцера, М. Єрусалема (в адаптації Р. Ромека), опитувальник загальної каузальної орієнтації О. Дергачової та Д. Леонтьєва, авторська анкета для вивчення потребової сфери особистості в юнацькому віці, авторська анкета для вивчення планів на майбутнє в юнацькому віці; 3) методи математичної статистики – метод контент-аналізу, кореляційний аналіз, факторний аналіз, кластерний аналіз, статистичні критерії.

Експериментальна база дослідження. Емпіричне дослідження було виконано на базі ДЗ „Луганський державний медичний університет”, Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Луганського державного коледжу економіки і торгівлі, Луганського обласного медико-біологічного ліцею, Новоганнівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Краснодонського району Луганської області, навчально-виховного

комплексу „Лозівська загальноосвітня школа I-III ступенів – вечірня (змінна) школа Слов'яносербської районної ради Луганської області”. Загальна кількість досліджуваних – 350 осіб. У пілотажному дослідженні взяли участь 102 особи, у констатувальному дослідженні – 315, у формувальному – 35. У дослідженні брали участь респонденти 16 – 22 років (з них дівчат – 56 %, юнаків – 44 %). Дослідження було проведено в період з 2010 до 2013 року.

Наукова новизна та теоретична значущість роботи полягають у тому, що:

- *уперше* здійснено вивчення особистісної автономії як чинника визначення життєвої перспективи особистості в юнацькому віці; розкрито особистісну автономію як комплексну характеристику, пов'язану з внутрішньою свободою, самоефективністю, психологічним благополуччям особистості, потребою в афіліації та рефлексією потреб і прагнень особистості; встановлено рівневі показники розподілу різних видів автономії (поведінкової, емоційної, функціональної та автономії у стосунках з батьками) у юнаків та дівчат; виокремлено та розкрито формально-функціональні характеристики життєвої перспективи особистості в юнацькому віці (насиченість, деталізованість та віддаленість життєвої перспективи); виявлено особливості планованих юнаками життєвих завдань відповідно до різних вікових інтервалів їхнього майбутнього життя; встановлено змістові особливості потребово-мотиваційної сфери юнаків та дівчат і її зв'язок з автономією та життєвою перспективою; встановлено детермінаційний вплив особистісної автономії на формально-функціональні та змістові особливості життєвих планів молоді; обґрунтовано, розроблено та апробовано систему психологічного супроводу розвитку особистісної автономії та життєвої перспективи особистості в юнацькому віці;

- *розширено та доповнено* психологічне визначення та зміст поняття „особистісна автономія” з огляду на вікові особливості юнацького віку; уявлення про життєву перспективу особистості в юнацькому віці;

- *набули подальшого розвитку* знання про особливості потребово-мотиваційної сфери юнаків та дівчат; психологічне обґрунтування умов розвитку в них автономії та свідомої побудови життєвої перспективи.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що пакет діагностичних методик для дослідження потребово-мотиваційної сфери й життєвих планів у юнацькому віці можуть бути використані психологами в психодіагностичній роботі та консультуванні з питань професійного й особистісного самовизначення юнаків і дівчат. Розроблена програма психологічного супроводу розвитку автономії та свідомої побудови життєвої перспективи в юнацькому віці може бути використана фахівцями в середніх і вищих навчальних закладах з метою підготовки молоді до самостійного життя. Результати дослідження можуть бути використані у процесі розробки та викладанні навчальних курсів з вікової та педагогічної психології у педагогічних ВНЗ.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Теоретичні та практичні засади дисертаційного дослідження доповідались і отримали схвалення на *Міжнародних науково-практичних конференціях*: „Соціалізація

особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми” (Київ, 2010), „Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи” (Хмельницький, 2011), „Гене́за буття особистості” (Київ, 2011); *міжнародних молодіжних науково-практичних конференціях* „Вектори психології-2012” (Харків, 2012), „Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний вимір” (Луганськ, 2012); *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: „Перші сіверянські соціально-психологічні читання” (Чернігів, 2010), „Людина в сучасному світі: психологічна допомога та супровід” (Луганськ, 2011); *науково-практичних конференціях*: „Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства” (Луганськ, 2011); *всеукраїнських науково-практичних Internet-конференціях*: „Статистичний та інтелектуальний аналіз даних у медико-гуманітарних дослідженнях” (Луганськ, 2012, 2013); *районному семінарі* „Психолого-педагогічні особливості життєвих перспектив у юнацькому віці” (Луганська обл., Слов’яносербський р-н, смт. Лозівський, 2012).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес ДЗ „Луганський державний медичний університет” (довідка від 1.02.2013), Луганського державного коледжу економіки і торгівлі (довідка № 27 від 21.01.2013), навчально-виховного комплексу „Лозівська загальноосвітня школа I-III ступенів – вечірня (змінна) школа Слов’яносербської районної ради Луганської області” (довідка № 271 від 08.11.2012), відокремленого підрозділу „Коледж технологій та дизайну Луганського національного університету імені Тараса Шевченка” (довідка № 282 від 19.12.2012), комунальної установи „Районний методичний кабінет” Слов’яносербської районної ради Луганської області (довідка № 01/06-264 від 05.12.2012).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 11 наукових публікаціях, серед яких 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому фаховому виданні Росії (м. Томськ), 3 – матеріали конференцій, 2 – матеріали Internet-конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (загальна кількість 209; з них 34 – іноземною мовою) і 16 додатків. Основний зміст дисертації, викладений на 180 сторінках комп’ютерного набору, містить 25 таблиць, 14 рисунків на 23 сторінках, загальний обсяг дисертації 246 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено його об’єкт, предмет, мету, припущення і завдання; подано методи та експериментальну базу дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи; наведено відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження; подано дані про обсяг і структуру роботи.

У **першому розділі** – „*Теоретичні основи дослідження особистісної автономії та життєвої перспективи в юнацькому віці*” – здійснено теоретичний аналіз філософських ідей, пов’язаних із поняттям автономії,

репрезентовано науково-психологічні концепції та підходи зарубіжних і вітчизняних учених, які вивчали феномен автономії, уведено визначення особистісної автономії, що покладено в основу нашого дослідження, розкрито психологічні особливості юнацького віку як періоду формування життєвої перспективи особистості.

Етимологічно слово „автономія” (autos – „сам”, nomos – „правило”, „закон”) позначає дотримання власного закону. Як характеристика людини автономія співвідноситься зі здатністю до самоврядування, прояву власної волі у виборі лінії поведінки й побудові свого життя.

Трансформації у змісті поняття автономії пов’язані з історією філософської думки, починаючи з давнини. Перші згадування про автономію можна знайти в роботах давньогрецьких мислителів (Аристотель, Зенон, Парменід, Платон, Сократ), далі – у філософії середньовіччя (П. Абеляр, А. Августин, М. Аврелій, Фома Аквінський), а також у працях філософів нового часу (Г. Гегель, І. Кант, Дж. Локк, Ж. Руссо, Б. Спіноза, А. Шопенгауер). Поняття автономії пов’язане з ідеєю свободи у працях філософів-екзистенціалістів (Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер, К. Ясперс). Сучасне розуміння автономії відображено в концепціях Р. Мея, В. Франкла, Е. Фромма, І. Ялома, де автономія передбачає наявність внутрішніх орієнтирів вибору та відповідальність за нього.

У зарубіжній психології автономію розглядають у контексті таких психологічних проблем і понять, як *самодетермінація* (Е. Дісі, Р. Райан), *ідентичність* (Дж. Марсія, Е. Еріксон), *суб’єктність* („agency”) та *само-ефективність* (А. Бандура). Особистісна автономія є ключовим поняттям у теорії Дж. Дуоркіна, що базується на ієрархічній структурі особистості, запропонованій Г. Френкфертом. Автономію тут визначено через поняття автентичності та незалежності й розглянуто як самоуправління, самостворення і контроль людини над власним життям. При цьому автономія передбачає: 1) *високорівневу рефлексію індивідом власних потреб*, 2) *ідентифікацію зі своїми потребами*, 3) *процедурну незалежність* – здатність робити свідомий вибір на користь однієї з потреб, тобто визначати, на реалізацію якої з них будуть спрямовані дії в актуальний момент.

Загалом у зарубіжних підходах поняттям автономії позначають комплексну характеристику особистості, що виявляється в домінуванні внутрішніх каузальних чинників у побудові активності (внутрішня мотивація), у здатності робити вибір і приймати рішення, спираючись на власні погляди й переконання, у здатності до саморегуляції й самоконтролю дій, рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей (Б. Берофські, Д. Мейерс, Р. Ноггл, Дж. Андерсон, Дж. Тейлор). У стосунках, поведінці й діяльності юнаків і дівчат автономія виявляється в трьох аспектах: як функціональна, поведінкова та емоційна автономія (М. Нум, Дж. Хоффман).

Російські вчені вивчають автономію через поняття *саморегуляції* та *самодетермінації* (О. Дергачова), *суверенності психологічного простору* (С. Нартова-Бочавер), *особистісного потенціалу* (Д. Леонтьєв), здатності до *самотійної діяльності* (О. Сирцова). Українські психологи розглядають автономію у контексті проблем *самоцінності* (Л. Просандеєва), *ідентичності*

(С. Гессен, М. Лукашевич), *зрілості* (Г. Алексєєва, А. Большакова, Н. Дідик), *психологічного здоров'я та цілісності особистості* (Р. Суровцева), її пов'язують із феноменами *внутрішньої свободи* (В. Чернобровкіна), *самоактуалізації* (Л. Варавва, Г. Радчук), усвідомлення власної *унікальності* (О. Бондарчук), *відповідальності* (Ю. Лановенко), *повноцінного існування й функціонування* (О. Дмишко), *розвинутого особистого досвіду* (А. Баташев).

Узагальнення різних варіантів розуміння особистісної автономії у психологічній літературі дозволило нам сформулювати власне робоче визначення цього поняття. Так, під *особистісною автономією* ми розуміємо *характеристику особистості, що виявляється у здатності до самостійного й незалежного від безпосередніх зовнішніх впливів визначення своєї позиції і поведінки, здійснення свідомого вибору, проектування свого майбутнього на основі рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей*.

У сучасній психологічній науці у зв'язку з теоретичною та практичною розробкою проблеми життєвого шляху особистості поняття „життєва перспектива” є предметом активного вивчення. Численні психологічні дослідження показали важливу роль життєвих перспектив в управлінні особистістю часом свого життя й підтвердили, що життєві цілі, поставлені відповідно до здібностей та можливостей особистості, визначають її активність сьогодні (К. Абульханова-Славська, Є. Головаха, В. Ковальов, Т. Коттл, О. Кронік, К. Левін, Ж. Нюттен, В. Сєренкова, М. Толстих, Л. Франк, Г. Шляхтін та ін.).

У своїй роботі ми використовуємо поняття „*життєва перспектива особистості*”, розуміючи під ним *сукупність уявлень людини про власне майбутнє, упорядкованих щодо часової вісі*. Реалізацію життєвої перспективи забезпечують *життєві цілі, плани, завдання, програми* та *набутий життєвий досвід* особистості (Є. Головаха, Л. Сохань, П. Кирилов, П. Герстман, О. Шмельов, М. Гінзбург, Т. Титаренко). З усіх складників життєвої перспективи стосовно юнацького віку найбільш часто вивчають життєві цілі (І. Деміна, Ю. Кузнецова, Л. Лєпіхова, О. Семенова, С. Скутнєва, Р. Шаміонов та А. Тугушева).

Дослідження проблеми образу майбутнього в юнацькому віці засвідчують, що цей період є не лише найбільш сприятливим для формування життєвої перспективи особистості, але й містить закономірні протиріччя та проблеми, які заважають її адекватній побудові (Л. Божович, Л. Виготський, О. Видра, Л. Кагермезова, В. Колюцький, І. Кон, І. Кулагіна, В. Мухіна, Н. Палагіна, Л. Регуш, В. Слободчиков, І. Шаповаленко, Е. Шпрангер).

Питання про зв'язок між автономією особистості та її життєвою перспективою є основним у нашому дослідженні. Методологічний аспект цього питання пов'язаний із проблемою детермінації процесу руху особистості власним життєвим шляхом. Важливе місце в такій постановці проблеми належить питанню взаємодії різних „часів” життя людини – минулого, теперішнього та майбутнього. У психології існують дві різні позиції щодо розуміння часу особистості. Одна з них наголошує на тому, що час особистості починається в майбутньому, оскільки тільки крізь призму майбутнього людина

оцінює свої минулі досягнення й на цій основі осмислює й будує своє життя сьогодні (К. Абульханова-Славська, Є. Головаха, О. Кронік). З цих позицій можна пояснити феномени впливу майбутнього на теперішнє. Інша точка зору припускає детерміністичне тлумачення спадкоємності теперішнього й майбутнього: особистість формує перспективу майбутнього на основі здобутків пройденого відрізка життя, застосовуючи ті внутрішні здатності й ресурси, що вже сформовані. З цих позицій *особистісна автономія* як сформована на основі попереднього досвіду молодої людини здатність самостійно визначати свою позицію й поведінку, здійснювати свідомий вибір на основі рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей *постає внутрішньо-психічним чинником, який визначає змістові й формально-функціональні особливості побудови особистістю власної життєвої перспективи.*

Теоретичний аналіз зв'язку автономії і життєвої перспективи особистості свідчить, що як психологічні феномени вони мають певні області перетинання в механізмах (*усвідомлення та рефлексія*), а також у змістовних аспектах (*автентичність і самоприйняття, особистісна продуктивність і самоефективність, потреба в афіліації, спрямованість на особистісне зростання*). При цьому автономія постає, за нашим припущенням, внутрішньо-психічним чинником, що впливає на способи побудови (тобто формально-функціональні особливості) і зміст життєвої перспективи в юнацькому віці.

Викладені положення і було покладено в основу емпіричного дослідження особистісної автономії юнаків.

У другому розділі – „*Емпіричне дослідження особистісної автономії як чинника визначення життєвої перспективи особистості в юнацькому віці*” – визначено методи й методика констатувального експерименту, рівні розвитку особистісної автономії в юнацькому віці, представлено психологічні загальні складники автономії, показано зв'язок особистісної автономії та її властивостей з життєвими планами.

У дослідженні брали участь 315 осіб, з них 56 % дівчат, 44 % хлопців віком від 16 до 22 років.

Завданням першого етапу констатувального дослідження було виявлення рівнів розвитку особистісної автономії в юнацькому віці. Встановлено, що в юнаків та дівчат кількісно переважає середній рівень розвитку всіх видів автономії (Табл. 1). При цьому найбільше в них виявляється емоційна автономія. Це свідчить, що значна частина досліджуваних здатні відчувати себе емоційно незалежними від оточення, не піддаватися емоційному навіюванню або тиску інших людей, не підлягати безпосередньому зовнішньому впливу. Дещо нижче вони виявляють функціональну автономію – здатність до саморегуляції, почуття контролю та контролю почуттів, налаштованість на активні дії. Найменшими показниками характеризується поведінкова автономія. Автономія у стосунках з батьками у досліджуваних юнацького віку також виявляється переважно на середньому рівні, але впродовж усього юнацького віку вона виразно зростає.

Кореляційний аналіз засвідчив, що поведінкова, емоційна та функціональна автономії корелюють з автономією у стосунках з батьками (r

коливається від 0,15 до 0,24; $p \leq 0,01$); найбільший показник кореляції встановлює поведінкова автономія ($r=0,24$; $p \leq 0,001$).

Таблиця 1

Рівневий розподіл показників особистісної автономії
в юнацькому віці

Змінні		Рівні, %		
		низький	середній	високий
Опитувальник М. Нума	Поведінкова автономія	18,51	67,21	14,37
	Емоційна автономія	15,08	62,69	22,23
	Функціональна автономія	18,35	63,83	17,82
Опитувальник Стейнберга – Сілверберга)	Автономія у стосунках з батьками	17,18	69,01	13,81

Вивчення кореляційних зв'язків між автономією та внутрішньою свободою (за опитувальником В. Чернобровкіної „Я і Світ”) засвідчило, що поведінкова, емоційна та функціональна автономії позитивно корелюють із трьома показниками внутрішньої свободи: позитивною життєвою позицією, психологічною межею Я та самодетермінацією, а також із загальним показником внутрішньої свободи (r варіює від 0,13 до 0,41; $p \leq 0,01$).

Використання опитувальника психологічного благополуччя К. Рифф дозволило встановити, що всі види автономії мають позитивні зв'язки з психологічним благополуччям та його складниками (r коливається від 0,15 до 0,49; $p \leq 0,01$).

Вивчення зв'язку особистісної автономії з самоефективністю було здійснено на основі тесту самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема (модифікація Р. Ромека). Результати засвідчили, що поведінкова, емоційна та функціональна автономії мають значущі зв'язки з самоефективністю (r варіює від 0,37 до 0,50; $p \leq 0,01$), але автономія у стосунках з батьками має менш тісний зв'язок із самоефективністю ($r=0,14$; $p \leq 0,001$).

Аналіз кореляційних зв'язків між автономією та потребою в афіліації показав, що потреба в афіліації позитивно пов'язана з функціональною ($r=0,21$; $p \leq 0,001$) та поведінковою автономіями ($r=0,13$; $p \leq 0,05$), але не корелює з емоційною.

Отже, особистісна автономія є комплексною характеристикою, яка пов'язана з внутрішньою свободою, психологічним благополуччям особистості та потребою в афіліації; найбільш тісні зв'язки вона має з самоефективністю.

Наше дослідження було також спрямоване на вивчення життєвої перспективи в юнацькому віці, що дозволило встановити її *формально-функціональні характеристики та змістовну наповненість*. Ми отримали матеріали, які дозволили дослідити життєву перспективу молоді на основі таких формально-функціональних характеристик, як *насиченість, деталізованість та віддаленість* життєвої перспективи. Вивчення цих показників засвідчило, що найчастіше юнаки та дівчата не мають деталізованого плану на все майбутнє життя. Водночас *чіткіше деталізують* свою життєву перспективу ті з них, хто

має більш високі показники розвитку індивідуально-психологічних властивостей, пов'язаних із особистісною автономією, – позитивної життєвої позиції, самоефективності, наявності мети та спрямованості в житті, спрямованості на особистісне зростання, психологічного благополуччя та позитивних стосунків з іншими, обсягу актуальних потреб (r варіює від 0,14 до 0,26; $p \leq 0,05$). Більш *далеку життєву перспективу* (більший відсоток спланованих періодів життя) мають ті молоді люди, яким властива виражена автономія у стосунках із батьками, позитивна життєва позиція, спрямованість на особистісне зростання, самоефективність, більший обсяг актуальних потреб (r варіює від 0,15 до 0,23; $p \leq 0,05$). Крім того, *насиченість життєвої перспективи* вище при екзистенційному погляді на життя, спрямованості на особистісне зростання, більшому обсязі актуальних потреб (r варіює від 0,17 до 0,19; $p \leq 0,05$). Отже, особистісна автономія та пов'язані з нею властивості визначають формально-функціональні особливості життєвої перспективи.

Дослідження дозволило встановити, що *змістові особливості життєвої перспективи* юнаків та дівчат визначаються характером планованих ними життєвих завдань на кожному віковому етапі. Вікові періоди 20 – 24, 25 – 29 років вони пов'язують із життєвими планами та завданнями, де головними є навчання, отримання професії, робота за фахом, матеріальна забезпеченість, створення сім'ї та народження дитини. На середні періоди життя та зрілий вік головними стають життєві завдання, пов'язані з вихованням, навчанням та турботою про дітей; актуальними лишаються професійна реалізація, матеріальна незалежність та втілення власних мрій. Основний зміст життєвих планів та завдань на пізні періоди життя (похилий вік та старість) стосується виходу на пенсію, турботи про онуків, життя для себе та знаходження сенсу життя.

Ретельний якісний і кількісний аналіз планованих життєвих завдань юнаків та дівчат дозволив нам встановити, що значна їх частина групується за критерієм схожості вікової динаміки їх утілення у життя. Статистично це було доведено шляхом застосування кластерного аналізу. Життєві завдання, що за схожою віковою динамікою групуються в одну категорію, ми розглядаємо як синхронізовані. За допомогою агломеративного методу класифікації було створено дерево класифікації життєвих планів та завдань за схожістю їхньої динаміки. Надалі частотні показники життєвих завдань, що входять у кожний кластер, корелювались із показниками автономії та пов'язаних із нею психологічних властивостей – внутрішньої свободи, потреби в афіліації, самоефективності, психологічного благополуччя, оскільки головним завданням дослідження було вивчення детермінаційного впливу особистісної автономії на формально-функціональні та змістові особливості життєвої перспективи в юнацькому віці.

Результати дослідження засвідчили, що на визначення життєвої перспективи юнаків впливають особистісні характеристики, які є маркерами їхньої автономії. Дисперсійний та кореляційний аналіз показали, що особистісна автономія та пов'язані з нею властивості є чинником, який впливає на особливості життєвої перспективи особистості в юнацькому віці. Було встановлено, що молоді люди з більш виразною автономією будують свій

життєвий план, у якому вагоме місце майже з самого початку дорослого життя посідає професійна діяльність і професійний саморозвиток ($U=7001$, $p=0,045$; $U=190$, $p=0,018$; $U=18$, $p=0,022$; $U=13$, $p=0,02$). Розвинена особистісна автономія у певної групи юнаків та дівчат є передумовою побудови перспективи подальшого життя, особливо у зрілому віці, з орієнтацією на створення власного бізнесу.

Орієнтація на ранні шлюби більше властива молодим людям, які менш зацікавлені в життєвому успіху (знижена самоефективність ($U=13241,5$; $p=0,036$), а орієнтація на створення сім'ї у віковій періоді після 30 або навіть після 40 років свідчить про уникнення близьких стосунків (низька афіліація ($U=9321$; $p=0,001$) та загалом про переживання певного внутрішнього дискомфорту (низькі показники психологічного благополуччя ($U=8675$; $p=0,026$)). Найбільш гармонійне поєднання психологічних характеристик, які ми співвідносимо з автономією, властиве молодим людям, які планують створення сім'ї та народження першої дитини на період 25 – 29 років. Юнаки та дівчата з вираженою автономією і психологічним благополуччям орієнтуються також на щасливу, спокійну старість у родині, де гармонійно спілкуються три покоління близьких людей ($U=2698$, $p=0,001$; $U=2722$, $p=0,002$; $U=3244,5$, $p=0,041$). З низькою особистісних властивостей, які ми співвідносимо з автономією, пов'язана також установка на життя для власного задоволення та втілення мрій ($U=802$, $p=0,004$; $U=835$; $p=0,006$; $U=983,5$, $p=0,024$; $U=1008,5$, $p=0,029$; $U=1056$, $p=0,043$).

Під час дослідження потребово-мотиваційної сфери особистості юнацького віку та її зв'язку з особистісною автономією та життєвою перспективою було встановлено актуальні потреби і прагнення респондентів юнацького віку й визначено їх частотні показники. Найвагомніше місце посідає потреба „отримати освіту” (85,7 % респондентів), далі за частотою відповідей ідуть прагнення „знайти себе” (66 %), „стати професіоналом” (60 %), „піклуватися про близьких” (56,8 %), „бути самостійним, автономним” (41 %), „створити сім'ю” (38 %), „кохати і бути коханим” (33,7%), „бути відповідальним” (30,8%), „мати матеріальні блага” (28,3%), „забезпечити себе” (26,3 %). Отже, більшість потреб і прагнень збігаються з життєвими планами та завданнями молоді, тобто зміст потреб, актуальних для молоді, визначається їхньою спрямованістю в майбутнє.

Більш ретельне дослідження структури потреб у юнацькому віці було здійснено за допомогою факторного аналізу методом головних компонент з облімін-обертанням. Ми зробили опис виявлених за допомогою факторного аналізу 10 факторів, у які були згруповані потреби, актуальні для молоді. Встановлено, що в юнацькому віці зміст актуальних потреб має зв'язок із особистісною автономією та впливає на побудову життєвої перспективи.

Корелювання показника рефлексії юнаками та дівчатами власних потреб з іншими змінними засвідчило, що розуміння своїх потреб позитивно пов'язане з функціональною автономією ($r=0,21$; $p\leq 0,05$), екзистенційним поглядом на життя ($r=0,20$; $p\leq 0,01$) та самоефективністю ($r=0,18$; $p\leq 0,01$). З усіх потреб, актуальних для молоді, цей показник корелює з прагненням „знайти себе” ($r=0,15$; $p\leq 0,05$).

Отже, рефлексія потреб сприяє підвищенню самомотивації молодшої людини, рішучості починати нову справу, ефективності у вирішенні життєвих проблем, екзистенціального осмислення життя.

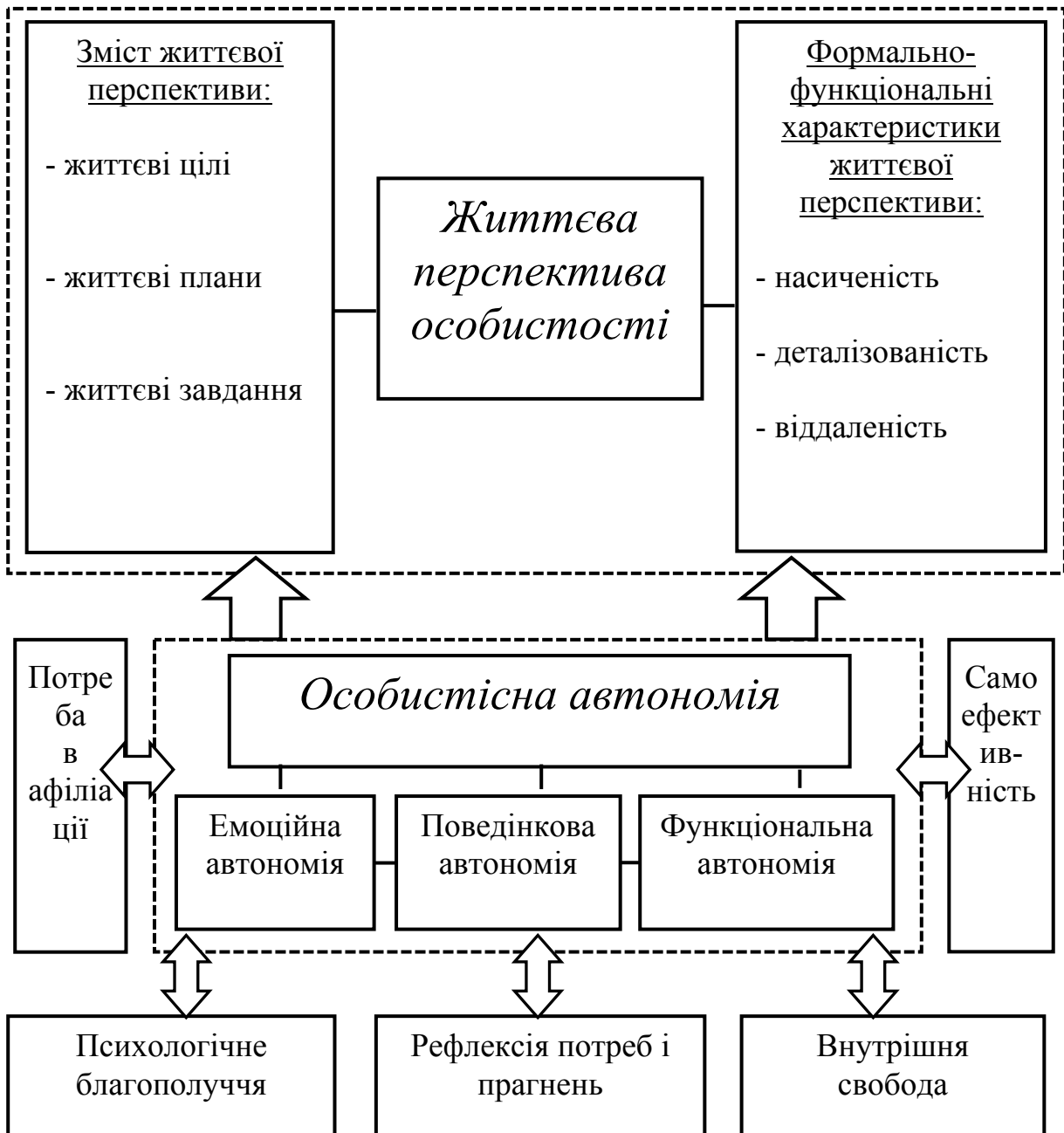

Рис. 1. Модель детермінаційного впливу особистісної автономії на визначення життєвої перспективи особистості в юнацькому віці

Усі отримані в дослідженні емпіричні зв'язки та факти знайшли своє відображення у створеній нами моделі детермінаційного впливу особистісної автономії на життєву перспективу особистості в юнацькому віці (Рис. 1).

Модель, з одного боку, наочно демонструє зв'язки особистісної автономії з низкою психологічних властивостей особистості (самоєфективністю, психологічним благополуччям, внутрішньою свободою та її складниками, потребою в афіліації та рефлексією актуальних потреб і прагнень), що відповідає першій частині гіпотези та другому завданню дослідження, а з іншого –

відображає детермінаційний вплив особистісної автономії на змістові та формально-функціональні особливості життєвої перспективи особистості в юнацькому віці.

Аналіз емпіричних матеріалів дослідження засвідчує, що високий рівень особистісної автономії визначає такі *формально-функціональні* характеристики життєвої перспективи юнаків та дівчат, як насиченість життєвих планів, деталізованість та віддаленість перспективи майбутнього життя, а також її *змістовне* наповнення, що полягає в орієнтуванні на особистісне і професійне зростання, сімейні цінності, прагнення будувати й підтримувати позитивні стосунки з іншими людьми.

Протиріччя між встановленим нами зв'язком високого рівня особистісної автономії й оптимальних формально-функціональних і змістових властивостей життєвої перспективи, – з одного боку, та домінуванням у більшості респондентів середнього рівня розвитку автономії і невисоких показників деталізованості й насиченості життєвого плану, – з іншого, спричинило необхідність розробки системи заходів, спрямованих на психологічну підтримку розвитку цих психологічних характеристик у юнаків та дівчат, що й стало завданням формувального етапу дослідження.

У третьому розділі – *„Психологічний супровід розвитку автономії як чинника побудови життєвої перспективи в юнацькому віці”* – обґрунтовано програму психолого-педагогічного супроводу розвитку автономії та життєвої перспективи в юнацькому віці, проаналізовано показники, що свідчать про ефективність запровадженого соціально-психологічного тренінгу, представлено порівняння показників експериментальної та контрольної груп після завершення формувального експерименту.

На основі психолого-педагогічної літератури з проблем розвитку особистісної автономії та побудови життєвої перспективи на засадах групової психологічної роботи (В. Климчук, Є. Куліш, І. Лисенко, Л. Мишинська, Г. Обманова, Ж. Пижикова, Є. Сидоренко, М. Томчук, В. Шевченко, М. Яцюк), а також з урахуванням результатів констатувального етапу дослідження розроблено програму психолого-педагогічного супроводу щодо розвитку особистісної автономії та побудови життєвої перспективи в юнацькому віці. Апробацію програми психолого-педагогічного супроводу було здійснено впродовж 2012 – 2013 навчального року з 24 учнями 11 класів навчально-виховного комплексу „Лозівська загальноосвітня школа I – III ступенів – вечірня (змінна) школа Слов'яносербської районної ради”. До реалізації супроводу були залучені вчителі, практичний психолог, соціальний педагог, адміністрація школи.

Психологічний супровід було здійснено завдяки проведенню пов'язаних між собою тематичних заходів та занять, реалізованих у формі уроків, позаурочних заходів та соціально-психологічного тренінгу. Було поєднано групові та індивідуальні форми роботи. Було використано методи індивідуальної бесіди (індивідуальне консультативне інтерв'ю), дискусії, презентації, перегляд і обговорення кінофільмів, педагогічні методи (домашні вправи, написання творів, підготовка доповідей, проведення екскурсій). Роботу було побудовано таким

чином, щоб актуалізувати особистісні ресурси юнаків та дівчат для прояву особистісної автономії: уміння визначати особистісні цілі та здійснювати особистий вибір (поведінкова автономія), здатність диференціювати власні потреби та почуття від очікувань оточення (емоційна автономія), здатність до саморегуляції, самоконтролю та рішучість у реалізації власних дій (функціональна автономія).

Метою соціально-психологічного тренінгу, що увійшов до системи заходів психологічного супроводу, стала психологічна підтримка процесу побудови молодими людьми життєвої перспективи через посилення їхньої автономної позиції, сприяння розвитку усвідомленості та відповідального ставлення до власного майбутнього. Завдання тренінгу полягали в підтримці особистісної позиції та автономії учасників при опорі на когнітивно-сміслові процеси, сприянні рефлексуванню юнаками власної життєвої позиції, посиленні установки на успішну автономну діяльність, наданні можливості учасникам тренінгу самостійно формулювати життєві цілі, актуалізації рефлексивних процесів через обговорення раніше поставлених цілей, розгляді можливих перешкод їх реалізації, допомозі в побудові конкретних планів учасниками й пошуку особистісних ресурсів для реалізації цих планів.

Програма соціально-психологічного тренінгу складається з 10 занять тривалістю по 1,5 години (загальна тривалість тренінгу – 3 місяці). Тематично заняття були поділені на 2 блоки: перший (4 заняття) спрямовано на розвиток та підтримку особистісної автономії учасників, другий (6 занять) спрямовано на психологічну підтримку учасників у свідомому самовизначенні ними щодо власної життєвої перспективи. Опрацювання конкретного наповнення життєвих прагнень, цілей та завдань на заняттях другого блоку тренінгу становить змістову сторону організованого нами процесу, у той час як операціональний його аспект реалізується через процеси усвідомлення, рефлексії, співвіднесення зі своїм Я, вибору, надання переваги та ін., які утворюють автономію як комплекс здатностей, що визначають уміння особистості визначати власну позицію, робити свідомий вибір, брати на себе відповідальність тощо.

Реалізація тренінгової програми підтвердила її ефективність щодо впливу на психологічні властивості молодих людей, які задіяні у процесі визначення життєвої перспективи й пов'язані з їхньою особистісною автономією.

Найбільш значущі зміни (Табл. 2) відбулися у психологічному благополуччі учасників групи (на рівні $p \leq 0,004$), в усвідомленому регулюванні своєї психологічної межі (також на рівні $p \leq 0,004$), рівні усвідомлення ними мети життя (на рівні $p \leq 0,019$), установці на особистісне зростання (на рівні $p \leq 0,023$). Менш виразні, але помітні зміни відзначені в області побудови позитивних стосунків з іншими (на рівні $p \leq 0,083$), у рефлексії майбутньої діяльності (на рівні $p \leq 0,115$), переживанні внутрішньої свободи (на рівні $p \leq 0,182$) й самоприйняття (на рівні $p \leq 0,196$).

Групова форма організації такого процесу сприяла побудові рефлексивного простору, у якому істотно зростає можливість усвідомлення учасниками власних цілей, здібностей та обмежень за рахунок інтенсивних контактів один з одним, а також вербалізації, обґрунтування й аргументації

власних поглядів і переконань, відстоювання власної позиції. За таких умов також зростає можливість зміни сформованих раніше переконань, що приводить до трансформації смислових утворень особистості, а отже, сприяє її розвитку й зростанню. Це підтверджують отримані результати – підвищення рівня реалістичності й насиченості життєвих планів юнаків і дівчат, а також зафіксовані змістовні зміни життєвої перспективи.

Таблиця 2

Кількісні показники сформованості особистісних якостей досліджуваних до й після проведення формувального експерименту

Змінні		Експериментальна група			Контрольна група		
		Серед. арифм.		р-рівень	Серед. арифм.		р-рівень
		до	після		до	після	
Опитувальник „Я і світ”	Психологічна межа Я	36,25	40,67	0,001	34,25	36,25	0,591
Опитувальник психологічного благополуччя К. Рифф	Позитивні стосунки з іншими	65,58	69,5	0,012	65,18	62,34	0,539
	Особистісне зростання	66,92	71,67	0,001	67,92	68,12	0,959
	Мета в житті	65,92	70,25	0,001	65,72	67,42	0,878
	Психологічне благополуччя	392,75	415,08	0,001	391,95	399,61	0,798

Проведена робота довела ефективність запропонованого психологічного супроводу, засвідчила можливість психолого-педагогічного сприяння розвитку свідомого та відповідального ставлення юнаків та дівчат до власного майбутнього. На основі результатів формувального етапу дослідження нами було запропоновано рекомендації шкільним психологам щодо роботи з юнаками та дівчатами з розвитку особистісної автономії та свідомої побудови життєвої перспективи.

Отже, отримані результати дослідження підтвердили основні припущення та дозволили зробити загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретико-методологічний аналіз та емпіричне дослідження особистісної автономії як чинника визначення життєвої перспективи особистості в юнацькому віці, встановлено вікові особливості особистісної автономії і життєвих планів юнаків та дівчат, обґрунтовано систему психологічного супроводу розвитку особистісної автономії та життєвої перспективи в юнацькому віці.

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати такі висновки:

1. У сучасній світовій психології поняття автономії позначає комплексну характеристику особистості, що виявляється в домінуванні внутрішніх каузальних чинників у побудові поведінки й діяльності (внутрішня мотивація), у здатності людини робити вибір і приймати рішення, спираючись на власні погляди й переконання, здатності до саморегуляції й самоконтролю дій, рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей. У нашому дослідженні особистісну автономію визначено як комплексну характеристику особистості, що виявляється у здатності до самостійного й незалежного від безпосередніх зовнішніх впливів визначення своєї позиції й поведінки, здійснення свідомого вибору, проектування свого майбутнього на основі рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей.

Поняття життєвої перспективи особистості позначає сукупність упорядкованих щодо часової вісі уявлень людини про власне майбутнє. Структурними компонентами життєвої перспективи є життєві цілі, плани, завдання, програми й набутий життєвий досвід особистості.

2. Загально-вікові особливості розвитку особистісної автономії в юнацькому віці полягають у переважанні середнього рівня розвитку всіх її видів – поведінкової, функціональної й емоційної, – при домінуванні емоційної автономії як здатності відчувати себе емоційно незалежними від оточення, не піддаватися емоційному навіюванню або тиску інших людей, диференціювати свої потреби й почуття від очікувань інших людей. Загалом юнаки виявляють упевненість у своїх можливостях, незалежність поглядів, здатність приймати рішення та слідувати особистим цілям, мають переконання про власну самоефективність. Упродовж юнацького віку виразно зростає автономія у стосунках з батьками.

Гендерні відмінності у прояві особистісної автономії в юнацькому віці полягають у тому, що у хлопців, порівняно з дівчатами, вищі показники емоційної та поведінкової автономії, а у дівчат – функціональної автономії.

Особистісна автономія пов'язана з внутрішньою свободою, самоефективністю, психологічним благополуччям особистості, потребою в афіліації та рефлексією потреб і прагнень юнаків та дівчат.

У юнацькому віці особистісна автономія пов'язана зі змістом актуальних потреб особистості, який, у свою чергу, впливає на побудову життєвої перспективи, оскільки визначається їхньою спрямованістю в майбутнє. Молодим людям, які мають більш виразну емоційну, поведінкову й функціональну автономію, властиві потреби й прагнення бути матеріально незалежними людьми, самостійно забезпечувати себе, мати власний бізнес, а також прагнення до самоосвіти, порозуміння з іншими людьми, потреби бути коханим, мати сім'ю та дитину.

3. Формально-функціональні властивості життєвої перспективи визначаються рівнем деталізованості, насиченості та віддаленості життєвого плану особистості. Вікові особливості цих характеристик у період юності полягають у тому, що найчастіше молоді люди ще не мають деталізованого, насиченого й віддаленого в часовій перспективі плану на майбутнє життя.

Більш деталізовану, насичену та віддалену життєву перспективу мають ті юнаки та дівчата, яким властиві: автономія у стосунках з батьками, позитивна життєва позиція, психологічне благополуччя, самоефективність, спрямованість на особистісне зростання, прагнення до позитивних стосунків з людьми, наявність чіткої мети та спрямованості в житті, екзистенційний погляд на життя, більший обсяг актуальних потреб. Отже, високий рівень особистісної автономії та пов'язаних із нею особистісних властивостей визначає *формально-функціональні* характеристики життєвої перспективи юнаків та дівчат – насиченість життєвих планів, деталізованість та віддаленість перспективи майбутнього життя.

У змістовому відношенні перспектива майбутнього життя, якою її бачать більшість юнаків та дівчат, вибудовується у послідовність таких етапів: отримання освіти та працевлаштування – створення родини й народження дітей – праця за фахом і професійна самореалізація – вихід на пенсію й турбота про онуків. Юнаки та дівчата уявляють свій життєвий шлях досить традиційним і оптимістичним, а головною смисловою лінією життя є своєчасна реалізація особистості в різних сферах життя – в освіті, професії, родині.

Змістовне наповнення життєвої перспективи юнаків і дівчат з високим рівнем особистісної автономії полягає у більш виразному орієнтуванні на особистісне і професійне зростання, сімейні цінності, прагнення будувати й підтримувати позитивні стосунки з іншими людьми.

Отже, особистісна автономія постає внутрішньо-психічним чинником визначення життєвої перспективи в юнацькому віці.

4. Психологічний супровід розвитку особистісної автономії та свідомої побудови життєвої перспективи у юнаків та дівчат є ефективним за умови актуалізації когнітивно-сміслових процесів, на основі яких особистість вибудовує власну автономну позицію щодо планування свого майбутнього, визначення основних життєвих завдань і цілей, побудови плану власних дій та врахування необхідних ресурсів та умов. Результати впровадження супроводу свідчать про тенденцію до зростання автономії учасників та зміни змістових та формально-функціональних характеристик їхньої життєвої перспективи. Включення юнаків та дівчат у групову тренінгову діяльність, спрямовану на проектування власного майбутнього та усвідомлення необхідних та наявних ресурсів, сприяє підвищенню рівня реалістичності та насиченості життєвих планів молоді, а також змістовній переорієнтації життєвих завдань. Наслідками тренінгу є також посилення установки на особистісне зростання, розвиток психологічної межі Я, підвищення рівня усвідомленості життєвих цілей, переживання внутрішньої свободи, самоприйняття, установка на встановлення позитивних взаємин з іншими людьми та підвищення загального рівня психологічного благополуччя. Встановлено вплив структури актуальних потреб і прагнень юнаків на формувальний ефект тренінгової роботи. У свою чергу, сама структура актуальних потреб і домінуючих прагнень юнаків підлягає трансформаційному впливу в умовах соціально-психологічного тренінгу.

Перспективи подальшого вивчення проблеми особистісної автономії ми вбачаємо в дослідженні внутрішньо-особистісних протиріч, що ускладнюють

процес побудови життєвої перспективи в юності, феноменологічних аспектів переживання процесу автономного вибору й визначення молоддю напрямку життя, різних аспектів побудови стосунків та діалогу педагога й психолога з юнаками та дівчатами з метою підтримки їхньої автономії та самовизначення, впливу різних домінуючих ціннісних орієнтацій на життєву перспективу тощо.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях

1. Корчікова І. В. Діалектика особистісної автономії і ідентичності в процесі соціалізації // Зб. наук. пр. ін.-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПНУ. – Т. 12, ч. 1. – К., 2010. – С. 285 – 295.
2. Корчікова І. В. Нові психологічні підходи до аналізу поняття особистісної автономії // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. – Т. 1, вип. 82. – Чернігів : ЧДПУ, 2010 (Серія: Психологічні науки). – С. 263 – 266.
3. Корчікова І. В. Синхронізація життєвих планів у юнацькому віці // Теоретичні і прикладні проблеми психології. Зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во „Ноулідж”, 2011. – № 2. – С. 175 – 181.
4. Корчікова Інна. Історія розвитку понять „свобода” і „автономія особистості” у контексті філософських та психологічних досліджень // Проблеми гуманітарних наук. Зб. наук. пр. ДДПУ. – Вип. 27. Психологія. – Дрогобич, 2011. – С. 81 – 91.
5. Корчікова І. В. Адаптація і стандартизація опитувальника особистісної автономії для підлітків і юнаків // Практична психологія та соціальна робота. Наук.-практ. та освітньо-метод. журн. – 2013. – № 9 (167). – С. 47 – 52.

Зарубіжне видання

6. Корчикова И. В. Личностная автономия как фактор формирования образа профессионального будущего в юношеском возрасте // Вестн. Том. гос. пед. ун-та. – Вып. 6 (134). – 2013. – С. 171 – 174.

Матеріали конференцій

7. Корчікова І. В. Вплив психологічного благополуччя на потреби в юнацькому віці // II Міжнар. наук.-практ. конф. „Генеза буття особистості” (19 – 20 грудня 2011 року). – К. : ДП „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2011. – Т. I. – С. 72 – 73.
8. Корчикова И. В. Применение контент-анализа при исследовании жизненных перспектив в юношеском возрасте // Статистичний та інтелектуальний аналіз даних у медико-гуманітарних дослідженнях (SIAD - 2012): Матеріали III Всеукр. наук.-практ. INTERNET-конференції (12 – 23 березня 2012 р.) / ДЗ „Луганський державний медичний університет”. – Луганськ : ЛДМУ, 2012. – С. 72 -73.
9. Корчікова І. В. Співвідношення динаміки життєвих планів в юнацькому віці // Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний вимір: Зб. наук. пр. / За заг. ред. д. психол. н., проф. Н. Є. Завацької. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту імені Володимира Даля, 2012. – С. 82 – 84.

10. Корчікова І. В. Психологічний підхід Дж. Дуоркіна до аналізу поняття особистісної автономії // „Вектори психології – 2012”. Матеріали Міжнар. молодіжної наук. конф. (23 квітня 2012 р., м. Харків, Україна). – Харків : Оперативна поліграфія, 2012. – С. 156 – 157.
11. Корчікова І. В. Содержательные особенности и динамика планов на будущее в юношеском возрасте // Статистичний та інтелектуальний аналіз даних у медико-гуманітарних дослідженнях (SIAD – 2013): Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. INTERNET-конференції (12 – 23 березня 2013 р.) / ДЗ „Луганський державний медичний університет”. – Луганськ : ЛДМУ, 2013. – С. 62 – 64.

АНОТАЦІЇ

Корчікова І. В. Особистісна автономія як чинник визначення життєвої перспективи в юнацькому віці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2014.

У роботі представлено аналіз науково-теоретичних концепцій і підходів до вивчення проблеми особистісної автономії у зарубіжній та вітчизняній психології, розкрито особливості її прояву та впливу на визначення життєвої перспективи в юнацькому віці.

Емпірично доведено, що особистісна автономія взаємопов'язана з особистісними властивостями – психологічним благополуччям, рефлексивністю, афіліацією, самоефективністю, внутрішньою свободою; визначено рівні розвитку особистісної автономії у юнаків та дівчат (високий, середній, низький) та виявлено домінування середнього рівня поведінкової, емоційної та функціональної автономії в юнацькому віці. Встановлено вплив особистісної автономії на формально-функціональні характеристики життєвої перспективи та її змістовне наповнення в юнацькому віці.

Обґрунтовано, розроблено, апробовано та доведено ефективність психологічного супроводу з розвитку автономії та свідомої побудови життєвої перспективи у юнаків та дівчат шляхом актуалізації когнітивно-сміслових процесів особистості. Розроблено методичні рекомендації шкільним психологам щодо розвитку особистісної автономії та побудови життєвої перспективи в період юності.

Ключові слова: особистісна автономія, життєва перспектива, життєвий план, життєві завдання, формально-функціональні особливості життєвої перспективи, психологічний супровід, внутрішня свобода, рефлексивність, самоефективність.

Корчікова І. В. Личностная автономия как фактор определения жизненной перспективы в юношеском возрасте. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. –

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2014.

Диссертация посвящена изучению личностной автономии как фактора, определяющего жизненную перспективу в юношеском возрасте. В работе проанализированы зарубежные и отечественные научно-теоретические концепции и подходы к раскрытию сущности понятий „личностная автономия” и „жизненная перспектива”. Раскрыты возрастные особенности развития личностной автономии и определения жизненной перспективы в юности.

На основе теоретического анализа раскрыта сущность феномена личностной автономии как комплексной характеристики личности, которая проявляется в способности к самостоятельному и независимому от непосредственных внешних влияний определению своей позиции и поведения, осуществлению осознанного выбора, проектированию своего будущего на основе рефлексии собственных потребностей, мотивов и ценностей. Жизненная перспектива личности рассматривается в работе как совокупность упорядоченных относительно временной оси представлений о собственном будущем.

По результатам констатирующего исследования доказано, что личностная автономия взаимосвязана с личностными свойствами – психологическим благополучием, рефлексивностью, потребностью в аффилиации, самоэффективностью, внутренней свободой. Описаны проявления поведенческой, функциональной и эмоциональной автономии и выявлено доминирование среднего уровня развития всех видов личностной автономии в юношеском возрасте. Обнаружено сходство содержательных и динамически-возрастных особенностей в индивидуальных жизненных планах девушек и юношей, что позволило выделить синхронизированные группы жизненных планов и установить их связь с психологическими характеристиками, которые соотносятся с личностной автономией. На основе проведенного исследования установлено влияние личностной автономии на формально-функциональные характеристики жизненной перспективы (насыщенность, детализированность, дальность) и ее содержательное наполнение в юношеском возрасте.

Авторская теоретическая модель детерминационного влияния личностной автономии на определение жизненной перспективы личности в юношеском возрасте отражает связи личностной автономии с некоторыми психологическими свойствами личности и ее влияние на содержательные и формально-функциональные особенности жизненной перспективы.

Доказана эффективность разработанной и апробированной системы психологического сопровождения развития личностной автономии и осознанного построения жизненной перспективы в юношеском возрасте. Разработаны рекомендации практическим психологам по развитию личностной автономии и построению осознанной жизненной перспективы у юношей и девушек.

Ключевые слова: личностная автономия, жизненная перспектива, жизненный план, жизненные задачи, формально-функциональные особенности

определения жизненной перспективы, психологическое сопровождение, внутренняя свобода, рефлексивность, самоэффективность.

Korchikova I. V. Personal autonomy as a factor in determining life perspective in the youth age. – Manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of psychological sciences in specialty 19.00.07 – educational and developmental psychology. – M.P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2014.

The work presents analysis of scientific & theoretical theories and approaches to the studying of the problem of personal autonomy in foreign and home psychology, characteristics of its manifestations and its influence on life perspective determination in young age are demonstrated.

It is empirically proved that personal autonomy is connected with personal qualities – psychological wellbeing, reflexiveness, affiliation, self-efficacy, internal freedom; the levels (high, medium, low) of personal autonomy in boys and girls are determined and domination of medium level of behavioral, emotional and functional autonomy in young age is recognized. It is established that personal autonomy influences formal-functional characteristics of life perspective and its contents in young age.

Efficacy of psychological maintenance of autonomy development and conscious constructing of life perspective in young people was based, developed, approved and established by means of personal cognitive & notional processes actualization. Methodical recommendations to school psychologists about personal autonomy development and life perspective construction during youth period were developed.

Key-words: personal autonomy, life perspective, life plan, life tasks, formal-functional characteristics of life perspective, psychological maintenance, internal freedom, reflexiveness, self-efficacy.

Підписано до друку 00.00.2014. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура TimesNewRoman. Друк ризо графічний. Умовн.
др. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № _____

Видавництво Державного закладу "Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка" вул. Оборонна, 2, м. Луганськ,
91011. Тел/факс: (0642) 58-03-20